

најугледнијих представника и дугогодишњи председник посебног одељења славистике Академије наука. Његова улога је сагледана са различитих страна, од оне коју је имао као водећи научник, преко оне коју је имао као заштитник својих колега пред властима, до улоге коју је имао у подршци у развоју младих научника.

Књига М. А. Робинсона је исцрпношћу и свеобухватношћу истраживања, начином обраде и скретањем пажње на кореспонденцију научника прерасла свој ужи сегмент истраживања (положај славистике и њене елите) и претворила се у нешто више од тога – у историју односа власти и науке, утицаја идеологије и политике на науку, историју научних институција (попут Академије наука), историју елите.

Намава МИЛИЋЕВИЋ

Stiven Kinzer,
Svi šahovi ljudi, Američki puč i koreni terora na Bliskom Istoku,
Beograd, 2005, 258 str.

Knjiga *Svi šahovi ljudi* S. Kinzera izašla je 2005. godine u izdanju Samizdata B92. U središtu pažnje autora je puč koji su avgusta 1953. godine u Teheranu izvele SAD kada je sa vlasti svrgnut predsednik Vlade Irana Mohamed Mosadeg, a na vlast vraćen šah Reza Pahlavi. To je omogućilo uspostavljanje režima koji je isprovocirao islamsku revoluciju 1979. godine, a koja je potom inspirisala hiljade savremenih islamskih terorista. Ovom operacijom („Ajaks”) rukovodio je agent CIA-e Kermit Ruzvelt, a po odobrenju Ajzenhauera i Čerčila.

Autor je dao pregled mera koje su Britanci i Amerikanci preduzeli da bi zbacili sa vlasti Mosadega, koji se zamerio Britancima nacionalizacijom Anglo-iranske naftne kompanije. Dolazak Kermita Ruzvelta u Teheran, kampanja u štampi, organizovanje bandi, kupovina poslanika, oslanjanje na lojalne delove vojske i iranske operative na platnom spisku SAD-a, bile su samo neke mere preduzete u pripremi terena za puč. Opisujući pripreme za puč, Kinzer je prikazao i aktivnosti Ruzvelta na ubedivanju šaha da potpiše dekret o smeni Mosadega, kako bi prevrat imao kakvo takvo legalno pokriće. „Naoružan” ovim „argumentom” pukovnik Nasiri, komandant Garde, poveo je trupe u puč 15. avgusta 1953. godine, ali je taj pokušaj zbog izdaje u redovima pučista omeo šef Generalštaba general Rijah koji je bio planiran za jednu od prvih žrtava puča. Saznavši za neuspeh puča, šah je pobegao u Bagdad. Ispostavilo se, međutim, da ovaj neuspeh nije obeshrabrio Ruzvelta. Ubrzo je skovao novi plan. Počeo je sa podmićivanjem oficira u iranskoj vojsci, nastavio sa isceniranim demonstracijama na ulicama praćenim nasiljem, pljačkanjem radnji i uništavanjem šahovih slika i kancelarija rojalističkih grupa, a sve sa ciljem da se gnev naroda okrene ka Mosadegu. Ključnu ulogu opet su igrali američki agenti. Sledila je poseta ambasadora Hendresona Mosadegu u kojoj se žalio da su američki građani žrtve uličnog nasilja, što je predsednika Vlade navelo da naredi policiji na spreči nasilje, a svojim pristalicama da ostanu kod kuće. Ruzveltov plan se sve više ostvarivao. Narednog dana na ulicama se pojavila rulja Mosadegovih protivnika, grupa Iranaca u službi Ruzvelta zauzela je radio i objavila pad Mosadega. U narednim satima vojne jedinice prevedene oficirima protivnicima Mosadega opkolile su njegovu kuću. Borbe sa predsedniku Vlade lojalnim snagama trajale su satima dok kuća nije osvojena i opljačkana. Mosadeg je u poslednjem trenutku uspeo da pobegne. Šah se vra-

tio u zemlju, general Zahedi, koga je Ruzvelt do samog kraja skrivao, izvučen je iz skrovišta da bi postao novi predsednik vlade, a Mosadeg se uskoro predao. Osim zamašne svote američkih dolara potrošenih na potkupljivanje, jedna od cena puča bilo je i par stotina mrtvih.

Autor je pratio i sudbine glavnih aktera događaja iz avgusta 1953. godine. Tako saznajemo o represijama novog režima nad starim, kažnjavanju Mosadega kućnim pritvorom i progonu njegovih pristalica. Autor donosi podatak o streljanju 60 od 600 uhapšenih Mosadegu lojalnih oficira i govori o streljanju Mosadegovog ministra inostranih poslova Huseina Fatemija. Pred čitaocima su i podaci o pučistima. Za Zahedija autor navodi da je posle dve godine morao da napusti položaj predsednika Vlade, postao je ambasador u OUN i umro 1963.

Čitajući knjigu S. Kinzera stičemo uvid u još nekoliko epizoda iz istorije Irana. Reč je uglavnom o događajima koji su prethodili puču. Autor se zadržao na događajima kojima je Iran sistematski uvlačen u zavisnost od imperijalnih sila. Tako čitamo o tome kako su Britanci dobili koncesije za telegrafске linije 1857. godine, kako je Britanac Džulijus de Rojter (kasnije poznat po novinskoj agenciji) 1872. godine kupio pravo da vodi industriju, navodnjava poljoprivredno zemljište, iskorišćava izvore minerala, razvija železnicu i tramvajski prevoz, osnuje nacionalnu banku i štampa novac. Jedan od događaja sa najdalekosežnijim posledicama bila je prodaja Vilijamu Noksu D'Arsiju prava da koristi i porodaje gas i petrolej 1901. godine. Iz ove koncesije proisteći će 1908. godine Anglo-iranska naftna kompanija sa svojom naftnom imperijom u Abadanu. Sledile su godine izvlačenja ogromnih količina novca iz Irana za račun kompanije i surovih uslova života velikog broja iranskih radnika koji su radili za kompaniju. Godine 1933. ugovor sa kompanijom obnovio je Reza-šah, sa čijim će režimom veliku borbu voditi upravo Mohamed Mosadeg koji je 1924. godine ušao u iranski parlament (Majlis) kao poslanik. Mosadeg će odigrati i jednu od ključnih uloga u događajima iz marta i aprila 1951. godine kada je Majlis odbio da potvrdi tzv. Dodatni ugovor Anglo-iranske kompanije i Mohameda Reze-šaha kojim su Iranu dati neki neznatni ustupci. Tokom ovih događaja za predsednika Vlade izabran je Mosadeg i izglasana nacionalizacija Anglo-iranske kompanije. Iz knjige se jasno vide razlike između SAD-a u periodu dok je predsednik bio Truman i Britanije po pitanju odnosa prema Iranu i nacionalizaciji kompanije. Kinzer je opisao tvrdokoran i tvrdoglav stav Britanaca koji su odbijali da učine makar i najmanji ustupak Irancima i čija se politika sastojala od pretnji, ucena, zloslutnog defilovanja ratnih brodova u blizini Abadana i pokretanja sudskog postupka pred sudom u Hagu. Sa druge strane, politika Trumanove administracije bila je realistična i okrenuta ka iznalaženju kompromisa. Tom poslu težili su i predsednik Truman i državni sekretar Din Ačison i njegov pomoćnik za bliskoistočna, severnoazijska i afrička pitanja Džordž Mek Gi. Kinzer je prikazao napore koje su oni uložili u želji da posredovanjem između Britanaca i iranske vlade postignu mirno i kompromisno rešenje. U tom cilju Truman je u Iran poslao i svog ličnog izaslanika Averela Harimena, koji je u Teheran stigao 15. jula 1951. godine. Velika spremnost Harimena za postizanje kompromisa suočila se sa upornim odbijanjem Mosadega da napravi ustupke Britancima. Američki izaslanik je otputovao i u London ne bi li od britanske vlade izdejstvovao makar malo razuma i popustljivosti. Uspeo je bar toliko da Britanija pošalje u Iran svog izaslanika lorda Čuvara pečata ser Ričarda Stouksa. Međutim, on je kao ponudu Irancima poneo ništa drugo nego isti predlog koji su Iranci ranije već odbili, samo sada pod lepšim imenom. Umesto bilo kakve sklonosti za kompromisom, Stouksova misija je završena merama ekonom-

skih sankcija koje je Britanija uvela 22. avgusta 1951. godine Iranu (zabrana izvoza najvažnijih proizvoda Iranu, povlačenje britanskog osoblja sa naftnih polja osim oko 300 administrativnih radnika u Abadanu, blokada pristupa Irana svim deviznim računima u britanskim bankama). I više od toga. Kako je Kinzer pokazao, britanska vlada je još u maju 1951. godine pravila planove za invaziju na Iran, za šta se posebno zalagao ministar spoljnih poslova Morison. Atli je bio znatno uzdržaniji, a SAD izričito protiv. Kada je odustala od vojne invazije, Britanija je preduzela sve da spreči Iran da proizvodi i prodaje naftu, uključujući korišćenje uticaja kod drugih država, pritiske, zaplenu tuđih brodova i druge mere. Na kraju su Britanci ceo slučaj izneli pred Savet bezbednosti, što je dalo mogućnost i Mosadegu da se obrati celom svetu. Tako je Savet bezbednosti bio poprište verbalnog sukoba i nadmetanja Mosadega i britanskog predstavnika Džeba koji je okončan 19. oktobra 1951. odlaganjem diskusije, što je značilo poraz Britanije i njene rezolucije podnete Savetu, a koju su druge države u međuvremenu ionako značajno ublažile. Kinzer je zatim opisao Mosadegov boravak u SAD-u, njegove susrete sa predsednikom Trumanom i njegovim saradnicima krajem oktobra i tokom novembra. Ni iz ovih nastojanja Amerikanaca nije proistekao nikakav dogovor. Za to vreme u Britaniji je Atlia pobedio Čerčil, još ratobornije nastrojen prema Iranu. Kinzer je opisao i političku krizu koju je Mosadeg preživeo sredinom 1952. godine u samom Iranu kada je ušao u sukob sa šahom oko kontrole nad Ministarstvom rata. To je rezultiralo njegovom ostavkom, ali i povratkom na mesto predsednika Vlade posle samo par dana pod pritiskom demonstracija njegovih pristalica i šahovim popuštanjem njegovom zahtevu da dobije kontrolu nad Ministarstvom rata. Kinzer navodi da je Britancima tada postalo jasno da u sledećoj prilici treba iskoristiti mase protiv Mosadega, a kao sebi lojalnog čoveka na koga bi se mogli osloniti u sledećem kritičnom trenutku već tada su izabrali generala Zahedija. Nimalo im nije smetalo to što su ga upravo oni praktično uklonili tokom Drugog svetskog rata zbog njegove naklonosti Nemačkoj. Tada ga je Ficroj Mek Lejn bukvalno kidnapovao da bi ostatak rata proveo u britanskom zarobljeničkom logoru. Sada su Britanci baš u njemu našli saveznika za obaranje Mosadega. Međutim, Mosadeg je saznao za zaveru i veze Zahedija i britanskih agenata (diplomata), pa je prekinuo diplomatske odnose sa Britanijom, te su njihove diplomate napustile Iran. Možda bi tog trenutka planovi Britanaca potpuno propali da u SAD-u na predsedničkim izborima nije pobedio Ajzenhauer koji je kampanju vodio na žestokom antikomunizmu. Doduše, Ajzenhauer nije od samog početka bio tako gorljivo za intervenciju u Iranu, ali Kinzer procenjuje da je stav promenio u martu 1953. godine, dva meseca posle inauguracije. Zato su u njegovoj okolini već bili ljudi koji su se itekako priklonili britanskoj politici. Tako iz Kinzerove knjige vidimo rad braće Đuls, odlučnih da rade na zbacivanju Mosadeka: državni sekretar Džon Foster Đuls i direktor CIA Džon Đuls.

Kinzerovo delo nije klasičan historiografski rad već rad novinara koji je obišao pedesetak zemalja sveta. Za našu publiku knjiga S. Kinzera ima značaj već zbog činjenice što govori o zemlji i događajima o kojima malo znamo, a još manje učimo. Iz ove knjige vidimo uticaj i rad javnosti nepoznatih ljudi u velikim događajima od svetskog značaja, upoznajemo svet diplomata-agenata, svet špijuna i obaveštajaca, svet u kom se vešto manipuliše medijima i masama, u kojima sudbina malih ljudi, posebno ako pripadaju drugom narodu prema kome se tvorci velikih događaja ophode sa prezirom, nije bitna. Bitno je bilo samo postići cilj koji je opravdanje imao jedino u tome što ga je želela velika, svetska sila kojoj je bilo sve dopušteno.

Mr Slobodan SELINIĆ